

PATRIMONI I TOPONÍMIA¹

Jesús BERNAT AGUT

INTRODUCCIÓ

Vull mostrar l'agraïment per haver estat convidat a estes jornades i permetre'm introduir aspectes toponímics en el recull i estudi del patrimoni.

No es tracta de declarar el valor patrimonial que té el corpus toponímic d'un poble. Altres n'han parlat i amb molt d'encert. Vull recordar ací que el professor Vicenç Rosselló, reconegut geògraf i mestre de molts toponimistes, en unes jornades sobre "l'Aportació de les comarques al patrimoni valencià", celebrades a la Facultat de Filologia de València l'any 2000, va presentar una ponència amb el títol de "El patrimoni toponímic".

Altrament, l'aspecte que m'agradaria puntualitzar és el fet transversal de la toponímia i el seu caràcter com a disciplina auxiliar de moltes altres matèries. La informació que ens aporta l'estudi toponímic, o el simple recull dels noms de lloc d'un terme, poden enriquir l'estudi d'un "inventari de béns patrimonials" i, no cal dir-ho, els estudis toponímics s'enriqueixen amb els reculls del patrimoni.

TRANSVERSALITAT DE LA TOPONÍMIA

Una bona comprensió de la toponímia d'un espai precisa l'estudi de la seua història, geografia, lingüística, etnografia, etc. Els noms de lloc, però, ens retornen tota aquesta informació d'una manera exhaustiva i ens obren els ulls sobre les formes de vida de temps passats i reduïdes actuals a punt d'extingir-se. En els reculls de toponímia viva dels termes estudiats -Atzeneta, Benafigos, Xodos i Vistabella- hem pogut constatar la riquesa que aboquen els noms de lloc sobre el món de les ciències naturals. La flora, la fauna o la geologia d'aquestos pobles se'ns mostra a través dels noms dels barrancs, les partides o aquella caseta de pedra seca.

La interdisciplinarietat és avui necessària per a qualsevol estudi de la realitat. La toponímia se'ns mostra com un cas pregró d'aquesta afirmació.

Un exemple el podem trobar en la mostra de la flora que ens dóna la toponímia d'aquestos pobles dels tossals de Penyagolosa.

¹ Aquesta comunicació va sorgir com a resposta a unes mancances observades en les fitxes que se solen emprar per als reculls de patrimoni. Dins un curset sobre "Patrimoni rural" del qual era alumne, vaig fer notar la necessitat d'incloure el topònim a cadascuna de les fitxes que recollien casetes de pedra seca, pous, sèries... perquè "tot està batejat". La meua observació em va valdre una "invitació" en unes jornades, celebrades a Sogorb l'estiu del 2003, amb la intenció que hi parlara sobre toponímia. Hi vaig vore una ocasió per defensar la transversalitat de la nostra disciplina. La ponència va estar ben rebuda i, potser, servesca perquè companys d'altres disciplines no obliden el "topònim" a l'hora de recollir els nostres béns patrimonials, per menuts que semblen.

TOPÒNIMS AMB ESPECIFICATIU BOTÀNIC

Atzeneta (AT), Benafigos (B), Vistabella (VS) i Xodos (X)

Coll de l'Armeller (AT)

els Avellaners (X), toll de l'Avellaner (VS), barranc de l'Avellanar (VS)

l'Argilagar (VS), font de l'Argilaga (VS)

el Boixerai (VS), el Boixar (VS), Roca del Boixar (AT)

collet del Borguillo (VS), el Burgal (VS)

el Canar (AT)

bancal de les Carderes (AT)

mas de la Carrasca (X), el Carrascot (VS), mas del Carrascal (X), el Carrascal (VS), prat del Carrascal (VS), ombria del Carrascal (AT), la Carrascosa (X)

el Centenar (VS)

el Cigronar (B)

font del Cirer (X), barranc dels Ciressos (VS), barranc del Cirer (VS), foieta del Cirer (AT)

les Consoltes (VS)

foia del Coscollar (AT)

bancal de la Cugula (VS)

l'Eriçalet (VS), l'Eriçal (VS)

l'Espigolar (VS)

font de l'Espino (VS), barranc dels Espinals (VS), molí de l'Espinal (AT)

l'Estepar (X), pou de l'Estepar (AT)

la Falaguera (VS)

Pou del Fanoll (AT)

Roca de la Figuera (VS), barranc de la Figuerassa (AT)

barranc de la Gal.lera (VS)

morral de la Galluvera (VS)

la Garrovera (B), barranc de la Garrovera (AT)

el Ginestar (VS)

hort del Ginebre (X), el Ginebral (VS), barranc del Ginebre (AT)

barranc del Gram (AT)

font del Grévol (VS)

roca de l'Hedreria (X), roca de les Hedreres (VS), cova de l'Hedra (AT)

rebollar del Juncar (X), mas del Juncar (B), fonteta de les Junqueres (AT)

barranc de la Llidonera (VS)

els Mallols (B)

el Mançanar (VS)

el Mangranar (AT)

les Mansanelles (B)

carreró del Matissal (VS), barranc de la Matissa (AT)

el Mill, (X)

Les Mòres (AT)

el Navarro (B), Artiga dels Navarros (VS)

la Noguera (X, VS), lloma de la Noguera (VS)

bassa de l'Olivar (AT)

mas dels Oms (X), bancal de l'Om(VS)

portera dels Orons (VS)

bancal de la Perera (AT)

cingla del Pinar Negre (VS), el Pinaret (VS, AT), font del Pi (VS)

les Pimpollades (VS)

mas de les Pomeres (X), bancals de la Pomera Dolça (VS), clot de la Pomera (VS)

caseta del Porrassar (B)

barranc de les Pruneres (AT)

bancal del Prunyoner (AT)
 roques del Raudor (AT)
 el Reboll(X, VS), el Rebollar (VS), barranc del Rebollar (VS), la Rebollosa (X)
 el Rodesnal (VS)
 la Romera (X), collet de la Romera (B), el Romeral (X), el Romeralet (AT)
 barranc de la Rosella (X)
 font del Roure (AT)
 barranc de la Ruda (B)
 barranc de la Saboritja (X), ombrieta de les Saboritges(B)
 la Sàlvia (B), pinar Sàlvia (VS)
 basseta del Sarseral (X), la Sarseta (AT)
 el Savinar(X, VS), roca de la Savina (VS), el Savinar (AT)
 ullal de la Servera (VS), bancal de la Servera (VS), revolta de la Servera (AT)
 roca del Te (VS)
 el Tejuelo (X)
 roca dels Teixos (X, VS), racó del Teix (B), la Teixera (VS), fonteta del Teix (VS)
 bancal dels Tramussos (X)
 barranc de l'Ullastre (AT)
 molí de la Vinya (VS), cingla de la Vinya (VS), bancal de la Vinya (AT)
 el Xaparral (VS), tossal de la Xaparra (VS)
 tossalet de la Xeixa (AT)

ALGUNS TOPÒNIMS SOBRE ARBRES MONUMENTALS

carrasca de l'Auelo Tomàs, carrasca del Regall (AT), carrasca de Camao (B), carrasca de
 l'Artiga (mas del Boiro, VS)
 ginebre del Mas del Mig (VS), ginebre dels Colejals (X), ginebre del Mas de Vives (B)
 matissa dels Extremalets (AT), noguer del Molí de l'Assor (VS)
 oliveres de la Bodega (B), oliveres de la Mòra (AT)
 om de l'Hortisella (B), om de Sant Joan (+)
 pi del Planàs, pi de les Quatre Forques, pi de l'Assester (VS), pi Gros, pi de la Fontassa (X),
 pi de la Casassa (B)
 roure de Piquera (+), roure de la Nevera (AT), el Reboll (VS)
 savina de l'Agraïda (VS), servera del Carrascal (VS)
 els Teixos (VS), ullastre de Mossèn Benito (AT)
 xop de les Sènies (VS), xiprer de Janeta (AT), til·ler del Mas de Barranc (X)

LA TOPONÍMIA COM A PATRIMONI COL·LECTIU

A banda que tothom d'aquesta sala considere el patrimoni com un bé col·lectiu, la consciència popular sobre aquest tema és ben diversa. La toponímia, però, sí que és considerada com una propietat de tot el poble. No és un material “valoritzable” i potser per això no costa compartir. El fet que no siga un material “valoritzat” ens permet apropar-nos-hi més fàcilment. En el recull toponímic s'hi troba una major accessibilitat (tot i les precaucions inicials). Aquesta accessibilitat ens permet replegar una gran quantitat d'informació que no és estrictament toponímica (habitants dels masos, costums, plantes que s'empraven, històries de maquis, accés a l'interior dels masos...).

El topònim, sovint, atorga eixe caràcter de valor patrimonial a l'objecte que bateja. No fa gaire en unes converses es plantejava el fet d'incloure o no els arbres monumentals com a elements de catalogació del patrimoni rural. Crec que la toponímia té la resposta. En certa manera el topò-

nim és un certificat de patrimoni. Qualsevol carrasca no té nom. Quan hom en bateja alguna és perquè sobresurt del col·lectiu de carrasques d'aquell indret.

“TOT ESTÀ BATEJAT”

Aquesta afirmació del primer informador que, fa quinze anys, em va acompanyar pel terme d'Atzeneta ens ha fet preguntar pels noms no sols de serralades, barrancs, tossals, roques, masos i heretats. També els bancals i les artigues estan batejats, també els pous, abeuradors i covetes insignificants, arbres de grossària considerable, tolls de qualsevol barranc o cocons, també les casetes de pedra seca. Tot és susceptible d'aportar-nos informació valuosíssima perquè tot està batejat.

QUÈ POT OFERIR LA TOPONÍMIA A L'ESTUDI DEL PATRIMONI?

Molt sovint trobem elements interessants per al patrimoni en revisar la toponímia d'un terme. Tot i que alguns noms de llocs no estan referits específicament a béns patrimonials, a través de la informació que ens proporcionen podem localitzar eixos elements patrimonials. La *serra de la Nevera* havia de tindre per força un pou de neu tot i que el vam trobar prou desfet. El *riu dels Molins* del termes de Vistabella ens anuncia la presència d'un seguit de set molins. La partida de *les Sènies* ens ubica les diverses sènies que podem trobar als termes de Vistabella i Atzeneta. *Les Calçades* és un topònim que es troba lligat a trams de camins antics perfectament empedrats. *Els Reglons*, topònim d'Atzeneta, ens va descobrir un lloc d'on s'extreien les moles per a diversos molins. *La Llosa*, mas d'Atzeneta, omplia la seua era i cisterna amb enormes lloses que no es trobaven en altres paratges del terme. El *barranc de la Teuleria* ens va ajudar a localitzar una teuleria enfonsada en les proximitats de Sant Joan. El *barranc dels Fornes* de Xodos o el *pas de la Carbonera* de Benafigos són altres exemples que ens conviden a la recerca del patrimoni rural.

Volem destacar, amb aquestos exemples, la càrrega informativa que ens proporciona el topònim. Fins i tot les casetes de pedra, menudes i que molts creuen sense batejar, es troben sempre batejades. Cal, però, trobar l'informador adient per a cada racó del terme. La majoria d'aquestes casetes reben el nom del propietari. Però, fins i tot, aquesta informació ens pot ser vàlida cas que es repetesca el nom i ens condueix a un antic pedrapiquer. També el nom ens parla de la seua ubicació (*caseta de l'Eriçal*, *caseta de la Lloma*) o de la seua funcionalitat diferenciada (*caseta dels Civils*).

Un altre aspecte interessant respon a la variabilitat de lèxic. Molts estudis toponímics van acompanyats de glossaris dels mots de la zona. Un *cocó* pot ser un forat obert a les casetes de volta (a Vilafranca) o una clotxa menuda, natural, que s'omple d'aigua quan plou.

ON PODEM LOCALITZAR LA INFORMACIÓ TOPONÍMICA?

1. Cartografia oficial

El mapa 1:50.000 de l'Exèrcit o de l'Instituto Geográfico Nacional.

Correcció topogràfica: incorreccions tipogràfiques (*rou per roc)

Traduccions sempre incorrectes: *pic dels Tres Hereus* per *pico de los Muy Felices*

El mapa 1:25.000 ha estat corregit en molts dels seus fulls.

L'antic 1:10.000 de la COPUT amplifica les errades dels 1:50.000. Distància del mas original al grafiat.

Actualment, a través de l'Institut Cartogràfic Valencià i la col·laboració dels reculls toponímics feta a través de la Direcció de Política Lingüística estan apareixent, amb desigual encert, mapes 1:10.000. que aniran conformant l'Atles Toponímic Valencià. La qualitat dels resultats s'observa amb la densitat toponímica dels seus termes.

2. Toponímia dels pobles valencians

Petits estudis locals amb un breu recull de la seua toponímia bàsica: partides, barrancs, camins, tossals, masos. Contenen mapets menuts del terme. Alguns van acompanyats de CD.

3. Monografies toponímiques

Pel que fa a monografies toponímiques de les comarques de Castelló, hi ha una ressenya realitzada per Andreu Beltran dins el Butlletí interior de la Societat d'Onomàstica del març de 2002 on es fa un repàs als estudis toponímics. Benassal, Atzeneta, Culla, Cincortres, Betxí, Castelló...

4. El Butlletí interior de la Societat d'Onomàstica

Creada el 1980, el seu butlletí apareix amb una periodicitat trimestral i compta amb un col·loqui anual.

Disposa d'una pàgina web (<www.onomastica.org>) on es pot trobar més informació i enllaços del món de la toponímia i l'antroponímia.

NOVES

Al número LXXVIII del butlletí vaig afirmar, equivocadament, que a la catedral de Colònia hi havia la tomba dels "quatre" Reis Mags. Una visita feta a la ciutat m'ha permès comprovar que no és així. En el relleu que adorna la tomba, a més dels tres Reis, hi ha representat un quart personatge (un patge, probablement), que la imaginació popular confongué amb un quart Rei, la qual cosa va donar lloc a aquesta tradició, tan estesa que els fulls informatius de la mateixa catedral se'n feien ressò per aclarir-la.

Queda la cosa rectificada. *Mea culpa.*

JMAiO